

Tədris prosesində müəllimin nitq mədəniyyətinin psixoloji əhəmiyyəti

Gülənə Əlixanova ¹

XÜLASƏ

Təsədiqi deyil ki, əsrlər boyu insanın nitq mədəniyyətinə daima diqqət yetirilmişdir, çünki nitq birbaşa erudisiyaya, zəkaya, etikaya və tərbiyəyə işarə edir. Düzgün nitq mədəniyyətinə yiyələnmək cəmiyyətdə müvəffəqiyyət, nüfuz, perspektiv və karyerada irəliləyiş əldə edərək uğur qazanmağın göstəricisidir. Hər bir şəxs cəmiyyətin qəbul etdiyi düzgün nitq mədəniyyətinə yiyələnməlidir. Müəllimlik peşəsinin spesifikliyi dedikdə, onun əhatəsindəki digər insanlarla daimi təmasda olması nəzərdə tutulur. Müəllimin fəaliyyəti şagird şəxsiyyətinin formalaşmasına, şagirdin cəmiyyət tərəfindən tələb olunan müəyyən davranış qaydalarının mənimsənilməsinə və eyni zamanda intellektual inkişafına yönəldilmişdir. Deməli, müəllim təkcə psixoloji və xüsusi biliklərə deyil, eyni zamanda peşəkar qarşılıqlı ünsiyyət bacarıqlarına da malik olmalıdır. Nitq mədəniyyəti dilin tələffüz normalarına, vurğu və sözdən istifadə qaydalarına yiyələnmək, o cümlədən müxtəlif ünsiyyət şəraitində ifadəli dil vasitələrindən öz məqsəd və məzmununa uyğun istifadə etmək bacarığıdır. Düzgün nitq, dil mədəniyyətinin təməlidir. Müasir insanın lüğət ehtiyatı müxtəlif məlumat mənbələrindən, o cümlədən internet vasitəsilə dilimizə daxil olan çox sayda alınma sözlərdən ibarətdir. Son zamanlar internet ünsiyyəti gənclərin nitqinə təsir edərək həlli tələb edilən mühüm problemə çevrilmişdir.

AÇAR SÖZLƏR

ünsiyyət bacarıqları, etika, nitq mədəniyyəti, müəllim, ünsiyyət

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 10.03.2025

Qəbul edilib: 07.05.2025

¹ Psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan. <https://orcid.org/0000-0002-5241-0250> | gulnare.alixanova@mail.ru

Teacher's Speech Culture in the Teaching Process Psychological Significance

Gulnara Alikhanova ¹

ABSTRACT

It is no coincidence that throughout the centuries, attention has been paid to the culture of human speech, because speech directly points to erudition, intelligence, ethics and education. Mastering the correct speech culture is an indicator of achieving success in society, reputation, perspective and career advancement. Each person should acquire the correct speech culture accepted by the society. The specificity of the teaching profession means constant contact with other people around him. The activity of the teacher is aimed at the formation of the student's personality, the assimilation of certain rules of behavior required by the society and at the same time intellectual development of the student. Therefore, a teacher should have not only psychological and special knowledge, but also professional interpersonal communication skills. Speech culture is the ability to master the pronunciation norms of the language, the rules of accent and word usage, including the ability to use expressive language tools in accordance with their purpose and content in various communication situations. Correct speech is the basis of language culture. The vocabulary of a modern person consists of a large number of borrowed words that enter our language through various sources of information, including the Internet. Recently, Internet communication has become an important problem that needs to be solved, affecting the speech of young people.

KEYWORDS

communication skills, ethics, speech culture, teacher, communication

ARTICLE HISTORY

Received: 10.03.2025

Accepted: 07.05.2025

¹ Doctor of Philosophy in Psychology, Senior Lecturer, Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan. <https://orcid.org/0000-0002-5241-0250> | gulnare.alixanova@mail.ru

Giriş

Pedaqoji psixologiyada müəllimin sosial rolunu, onun cəmiyyətdəki yerini və funksiyalarını ifadə edən xüsusi bölmə “Müəllim psixologiyası” adlanır. Müvafiq olaraq, peşə-pedaqoji hazırlıq və müəllimin özünütəkmilləşdirmə prosesi pedaqoji psixologiyanın aparıcı problemlərindən biri hesab olunur. Pedaqoji elmlərdə müəllimin təhsil və tərbiyə prosesindəki mühüm, müəyyənədicisi rolu ilə bağlı mövqeyi hamı tərəfindən qəbul edilir.

Müəllim şagirddə mədəniyyət anlayışını, o cümlədən nitq mədəniyyətini inkişaf etdirən bir mütəxəssisdir. Müəllimin nitq mədəniyyəti həm də onun mənəvi simasını formalaşdıran hər bir şəxsiyyətin mədəniyyətidir. Müəllimlik peşəsi bir çox xüsusiyyətləri özündə birləşdirsə də, onların içində əsas yeri nitq mədəniyyəti tutur. Əgər müəllim nitq mədəniyyətinə, peşəkar bilik və bacarıqlara malikdirsə, o zaman onun şagirdləri, şübhəsiz ki, təlim prosesində səmərəli uğurlar əldə edəcəklər (Əlizadə, 2010, s. 29).

Məqalənin mövzusunun tədris prosesində müəllimin nümayiş etdirdiyi nitq mədəniyyətinin psixoloji əhəmiyyətiə malik olması təşkil edir.

Məqalənin aktuallığı müəllimlərin pedaqoji prosesdə nitqdən düzgün istifadə xüsusiyyətlərinin əsas təzahürlərini müəyyənləşdirmək, müasir pedaqoji psixologiyanın elmi-nəzəri tələbləri səviyyəsində həmin problemlərin təhlilini verməkdən ibarətdir.

Məqalənin məqsədi müəllimlərin dərs prosesində nitqdən istifadə prosedurlarının səmərəli şəkildə həyata keçirilmə probleminin təhlili yollarını müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Məqalənin elmi əhəmiyyəti və yeniliyi elmi yaradıcılıq işində bu mövzu ilə maraqlananlar, eləcə də ali və orta ixtisas məktəblərinin tələbə və magistrləri, psixoloq və pedaqoqlar istifadə edə bilməsi ilə bağlıdır.

Metodlar

Müəllimin peşə-pedaqoji fəaliyyətinin 80 %-i canlı şifahi nitq formasında həyata keçirildiyi üçün şifahi izahın çap olunmuş sözlə və yazılı sözlə müqayisədə rolu çox böyükdür. Şifahi nitq çap olunmuş və ya yazılı mətnlə müqayisədə insanı daha çox təsirləndirir, həyəcanlandırır və ovsunlayır.

Gənc müəllim şagirdlər, onların valideynləri, ailə üzvləri və həmkarları ilə peşəkar şifahi ünsiyyətdə olmalıdır. Bu, “pedaqoji ifadə”, intonasiya, məntiqi vurğu,

pauzalar və s. vasitələrdən optimal istifadə ilə yerinə yetirilir. Şifahi nitq müəyyən akustik xüsusiyyətlərə: nitqin sürətinə, həcminə, tembrinə, intonasiyasına, yayılmasına və diksiyaya malikdir.

Müəllim dərs prosesində optimal nitq sürətini inkişaf etdirməyi qarşısına mühüm bir məqsəd kimi qoymalıdır. Əgər müəllim sürətli danışarsa, bu zaman şagirdlər üçün verilən məlumatın məzmununu dərk etmək kifayət qədər çətinləşər. Eyni zamanda nitqin həddən yavaş səsləndirilməsi də şagirdlərdə yorğunluğun əmələ gəlməsinə səbəb olar (Əlizadə, 2004, s. 20–21).

Danışq tempini idarə etmək müəllimdən mühüm bacarıq tələb edir. Müəllim qarşılıqlı ünsiyyət üçün kifayət qədər rahat olan səs sürəti seçməlidir. Məsələn, nitqin tempini onun məzmunu ilə əlaqələndirməyi; çatdırılan məlumatın əhəmiyyətindən asılı olaraq sürəti dəyişdirməyi və s. bacarmalıdır. Müəllimin nitqinin ifadəliliyini şərtləndirən digər amil isə səsə ifadəlilik dinamikası və onun gücünü dəyişmək qabiliyyətidir. Pedaqoji səsə imkanlarını təkmilləşdirmək üçün aşağıdakı xüsusi məşqləri yerinə yetirmək tövsiyə olunur: Əvvəlcə bütün səsləri aydın şəkildə tələffüz edərək yavaş-yavaş dilin ifadə qabiliyyətinə fikir vermək, sonra isə oxunu sürətləndirmək lazımdır. Pedaqoq bu zaman öz nitqinin ifadə tələffüzünün aydınlığına mütəəzilə nəzarət etməlidir.

Səsin tonu səs aparatının fəaliyyəti nəticəsində yaranan səs intensivliyinin (gücünün) subyektiv eşitmə hissidir. Səsdən peşəkar istifadə etməyə nəzarət dedikdə, pedaqoji ünsiyyətdə müxtəlif səs səviyyələrinin və geniş dinamik diapazondan istifadə nəzərdə tutulur. Müəllim əksər hallarda asta və ya yüksək səslə danışmasa da, səsə “təhlükəsizlik ehtiyatlarına” diqqət etməlidir. Bəzən yüksək səs tonu ilə danışmaq lazım gəlir. Bu zaman müəllim səsini itirmək təhlükəsi ilə də üzləşə bilər.

Ümumiyyətlə, istifadə olunan səs tembr, əsasən, əhəmiyyətli bir akustik xüsusiyyət kimi çıxış edir. O, səsə spesifik koloriti kimi qəbul edilir ki, bu da insanları (onları görmədən) səslərinə görə ayırmağa geniş imkan verir. Prosesdə səslərin ifadə ahəngliliyi, həcmi və müddəti eyni olsa belə, bu mümkün olur. Tembr çox mühüm kommunikativ əhəmiyyətə malikdir. Məsələn, natiq xoş, gözəl səs tembrinə malik olarsa, həmsöhbəti ilə və ya çıxış edəcəyi auditoriya ilə əlaqə qurmağı kifayət qədər asan olacaqdır (Əzimli, 2008, s. 87–89).

Müəllimin nitq mədəniyyətinin ən mühüm elementinin əsasını *intonasiya* təşkil edir. İntonasiya dedikdə, “nitqi fonetik cəhətdən təşkil edən və müxtəlif, o cümlədən sintaktik, ifadəli, emosional mənalara ifadə etmə vasitəsi olan nitqin akustik elementlərinin (melodiya, ritm, temp, intensivlik, vurğu quruluşu, tembr və

s.) məcmusu başa düşülür. İntonasiya şagirdlərin hisslərinə təsir edir, müəllimin sözlərinə çalar qatır, onları müəyyən detallara daha çox diqqət yetirməyə məcbur edir. Düzgün intonasiyanın formalaşması üçün keçirilən məşqlərdə, əsasən, səs tonunu dəyişdirməklə müxtəlif nağılların səhnələşdirilməsi zamanı heyvan rollarını canavar kimi kobud, tülkü kimi eyhamla canlandırmaq mümkündür.

Müəllimin səs zənginliyi minimum səy ilə səsinin uzaq məsafədən eşidilməsi qabiliyyətidir; həm danışan, həm də dinləyən daha müsbət bir səs təəssüratı hiss edir – sanki “pərvazlanır”.

Nitq texnikasının vacib elementlərindən biri də *diksiyadır*. Diksiya, əsasən, aşağıdakıları özündə ehtiva edir:

- 1) tələffüz, sözlərin deyiliş tərz;
- 2) nitqin anlaşılıqlığı, səslərin, hecaların və sözlərin aydın tələffüzü.

Psixoloji-pedaqoji bilik sahəsində müəllim hazırlığı, əsasən, mühüm pedaqoji funksiyalarla, həyata keçirdiyi hərəkətlərlə (bacarıqlarla) və qabiliyyətlərlə tanış etmək baxımından nəzərdən keçirilir. N. V. Kuzmina, A. İ. Şerbakov və digər tədqiqatçılar müəllim şəxsiyyətinə aid olan tələb və əsas funksiyaları (konstruktiv, təşkilati, kommunikativ, qnostik) tədqiq etmişlər. Müəllimlərin peşə-pedaqoji hazırlığının həyata keçirilməsi və onların səlis nitq mədəniyyətinə malik olması özünüinkışafetdirmə planlarında xüsusi yer tutur (Vvedenskaya, 2001, s. 112).

Müəllimin səlis diksiyaya malik olması xüsusilə vacibdir, çünki onun nitqi şagirdləri tərəfindən bir nümunə kimi qavranılır. Bununla əlaqədar təlimlər müstəqil şəkildə və ya nitq texnikası mütəxəssisinin rəhbərliyi altında yerinə yetirilsə, sözlərin son hissəciklərinin tələffüzü zamanı ehtiyatsızlıq (şəkilçiləri udmaq) və narahatlıq aradan qaldırıla bilər.

Şagirdlərlə şifahi ünsiyyət zamanı tələb olunan *fasilələrə* (pauzalara) riayət etmək vacibdir. Fasilə müxtəlif səbəblərdən yaranan və müxtəlif funksiyaları yerinə yetirən nitq axınına pozmağa yönələn səsin müvəqqəti kəsilməsidir. Şifahi nitqdə fasilədən düzgün istifadə sözün və ifadənin mənasını daha dolğun çatdırmağa imkan verir, yazıda isə onlar durğu işarələri ilə qeyd olunur. Fasilədən səmərəli istifadə etməklə kiçik yaşlı şagirdlərdə mövzuya daha böyük maraq yaratmaq mümkündür. Bundan əlavə, fasilələr şagirdlərin eşitdiklərinə göstərdiyi reaksiyaları izləmək imkanı yaradır.

Nitqin düzgünlüyü nitqin strukturunun dilin qüvvədə olan normalarına mükəmməl uyğunluğudur: tələffüz (orfoepik), aksentoloji, leksik, qrammatik (mor-

foloji), sintaktik, qrafik, durğu işarələri, xəttatlıq və üslubi normalar (Əzimli, 2008, s. 103).

Nitqin saflığı ədəbi dilə yad olan söz və ifadələrin daxil olmaması ilə əks olunur. Tədqiqatçılar nitqi korlaya bilən aşağıdakı elementləri müəyyən etmişlər:

- 1) dialekt sözlər (xalqın ümumi dilinə deyil, yerli dialektlərə xas olan sözlər);
- 2) peşəkar sözlər;
- 3) nitq vurğuları, dəftərxanaya aid “kargüzarlıq” sənədlərində istifadə olunan sözlər, ifadələr və cümlələr;
- 4) jarqon ifadələr, yəni jarqon ifadələrdə yaranan və istifadə olunan sözlər, həmçinin şifahi ifadələr – xalq dilinin dar qrup çərçivəsində “təzahürləri”;
- 5) nitqi korlayan sözlər və ifadələr;
- 6) əxlaq normalarının tələbatlarına cavab verməyən dil elementləri (vulqar sözlər – hər hansı obyekt və ya hadisələri təqribən ifadə edən sözlər);
- 7) alınma sözlər.

Bəzən kütləvi çıxışlarda tələffüz səhvləri artıq nitq normasına çevrilir. Məktəb psixoloqu tərəfindən sinif müəlliminin iştirakı ilə “anket-sorğu” metodu vasitəsilə məktəb şagirdlərinin ədəbi əsərlərdə və mediada bu cür ifadələrdən istifadə problemini izləmək mümkündür. Sorğu sualları təxmini olaraq bu cür tərtib oluna bilər:

1. Ailə üzvləriniz ünsiyyət qurarkən nitqlərində tələffüz səhvləri olan sözlərdən istifadə edirləmi? (bəli; xeyr)
2. Nitqinizdə tələffüz səhvləri olan ifadələr varmı? (bəli; xeyr)
3. Əgər varsa, onlardan nə dərəcədə tez-tez istifadə edirsiniz? (tez-tez; nadir hallarda)
4. Bununla bağlı problem görürsünüzmü? (bəli; xeyr) və s.

Nitqin zənginliyi onun müxtəlif dil vasitələrinin istifadəsi ilə ifadə olunur. Leksik və lüğət zənginliyi nitqdə fəal lüğət ehtiyatının istifadəsində özünü göstərir. Nitqin semantik zənginliyi həm də lüğətlə bağlıdır. Sözlərin semantikasının (lingvistik mənası) yenilənməsi prosesi lüğətin zənginləşdirilməsinin daimi mənbəyidir, bunun sayəsində nitq obrazlılıq və ifadəlilik keyfiyyəti əldə edir. Nitqin zənginliyini inkişaf etdirmək üçün aşağıdakı məşqlərdən istifadə edilir:

1. Mövzu ilə bağlı verilmiş sözləri qruplaşdırmaq: *məktəb, universitet, yeməxana, mağaza, teatr* və s.
2. Sözlərin leksik mənalarını göstərmək: *söz oyunu, çərçivə, kateqoriya* və s.

Müəllim həm də nitqin funksional keyfiyyətlərini – dəqiqlik, məntiqlilik, aydınlıq, əlçatanlıq, aktualıq, təsirlilik, ifadəlilik və s. mənimsəməlidir. Nitqin ifadəliliyi onun məzmununu şifahi nitqdən istifadə etməklə çatdırmaq bacarığıdır. Dinləyicilərin diqqətini cəlb etmək üçün istifadə olunan üsullardan asılı olaraq tələffüz, aksentologiya, leksik, intonasiya və üslub (və ya stilistik) ifadəliliyini fərqləndirirlər. Bu keyfiyyət danışanın təfəkkürünün müstəqilliyindən və öz dediklərinə marağından asılı olur. İfadəli nitqin formalaşmasında natiqin dil biliklərinə; dil üslublarının xassələrinə və xüsusiyyətlərinə; dilin ifadə imkanlarına, nitq bacarıqlarına malik olması çox mühüm rol oynayır (Davydov, 2004, s. 39).

Nitqin dəqiqliyi nitqi məzmun baxımından xarakterizə edən linqvistik keyfiyyətdir. Bu, nitq məzmununu bilmək və onu şifahi ifadə etmək bacarığı ilə əldə edilir.

Məntiqlilik dedikdə, aydın, dəqiq və ardıcıl ifadə tərzini nəzərdə tutulur. İfadəlilik tərzini dəyişməz qalmalıdır. Bir-birinə zidd olan iki ifadə eyni vaxtda doğru ola bilməz. Məntiqliliyi dəqiqləşdirmək üçün şagirdlərə hər hansı bir məntiqi mətn təqdim olunduqda aşağıdakı təlimatdan istifadə edilir:

“Mətni oxuyun. Onun məntiqini nə təmin edir? Mətndəki mülahizələrdə məntiqi əlaqə özünü necə təzahür etdirir?”

Nəticələr

Qədim dövrlərdən bəri nitq bacarığına malik olmaq, şəxsiyyətin mühüm üstünlüklərindən hesab olunurdu. Yaxşı nitq, ilk növbədə, uşaqları öyrətmək və tərbiyə etmək üçün ən mühüm vasitə olan müəllimin, o cümlədən də hər bir insanın təfəkkürünün, ümumi mədəniyyətinin, erudisiyasının göstəricisidir. T.A.Ladijenskaya qeyd edirdi ki, şifahi nitqi “onun planlaşdırma, idrak və təsir funksiyası” ilə mənimsəməyi öyrənmək – “ümumiyyətlə, öyrənmənin ən vacib peşəkar bacarığına yiyələnməyi öyrənmək” deməkdir.

Araşdırmalardan məlum olur ki, müəllimdə natiqlik qabiliyyəti və təbiilik kimi keyfiyyətlərə olan ehtiyac xüsusilə önəmlidir. Eyni zamanda şagirdlərin psixi vəziyyətini anlamaq, empatiya və sosial qarşılıqlı əlaqəyə tələbat kimi keyfiyyətlər də çox vacibdir.

Müəllimin dərs prosesi zamanı ifadə etdiyi sözlərdə aydınlıq tərəfindən səslərin düzgün və dəqiq artikuliyası yerinə yetirilməlidir.

Fikirlərin aydın ifadə edilməsi mövzunun tam aydın başa düşməsi zamanı təzahür edir.

Dərs fəaliyyəti prosesində, xüsusən də ikimənalı ifadələrdən istifadə olunması müəllim nitqinin aydınlığına müəyyən qədər xələl gətirməsi problemi diqqət mərkəzində saxlanılır.

Hər bir müəllim öz şəxsi nitq bacarıqlarını daim təkmilləşdirməli, nitqinə mütəmadi olaraq nəzarət etməli və bunun üçün nitq xətlərinin tipologiyasını yaxşı bilməlidir.

Gənc müəllimlərin peşə fəaliyyətində də nitq mədəniyyəti aparıcı rola malikdir. Müəllimin nitq mədəniyyəti pedaqoji ustalığın tərkib hissələrindən biri olduğundan bu keyfiyyətin formalaşması, inkişafı və təkmilləşməsi prosesi bu günün ən vacib vəzifələrindən biridir.

Müəllim gənc nəsilə doğru dilə, mədəniyyətə maraq yaratmanın, məhəbbət və ehtiramın tərbiyə edilməsinin fəal iştirakçısı olduğu üçün şagirdlərin təhsilinin mükəmməl inkişafına öz əməli töhfəsini verməlidir.

Müzakirə

Müasir müəllimin qarşısında mühüm vəzifələr durur. Onları yerinə yetirmək üçün yalnız pedaqoji biliklər kifayət etmir; müəllimin köməyinə pedaqoji psixologiya və psixopedaqogika gəlir. Müəllimin kifayət qədər psixoloji biliklərə malik olması da əsas şərtlərdən biri hesab olunur. Psixoloji biliklər müəllimi şagirdlərə daha da yaxınlaşdırır və pedaqoji prosesin rəngarəng, səmərəli və məzmunlu olmasına təsir göstərir. Elə buna görə də müəllimin psixoloji biliklərə yiyələnməsi və gözəl nitq qabiliyyətinə malik olmasının vacibliyi hər zaman vurğulanmış və buna böyük əhəmiyyət verilmişdir.

Tanınmış pedaqog K. D. Uşinski müəllim qarşısında pedaqogika ilə yanaşı, psixologiya elmini də dərinlən bilməsinin zəruri olduğunu qeyd etməklə, bu məsələnin daha böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini vurğulayır (İlyasov, 2018, s. 158–160).

Müəllim, şəxsi nümunəsi ilə şagird və tələbələrində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və onun qanunlarına, dövlət rəmzlərinə, Azərbaycan xalqının tarixinə, mədəniyyətinə, dilinə, adət-ənənələrinə, milli və ümumbəşəri dəyərlərə, cəmiyyətə, ətraf mühitə dərin hörmət və qayğı hissi aşılayır.

N.Tusi müəllimlərin tərbiyə işində rolunu “Əxlaqi-Nasiri” əsərində yüksək qiymətləndirir, onların yüksək təhsilli, elmi, əxlaqlı, tələbkər, mərhəmətli, səlis nitqə malik və ehtiramlı olmasını vacib hesab edirdi (Nəsrəddin Tusi, 2005, s.85–87).

Tanınmış filosoflar Aristotel, Konfutsi, Əbu Nəsr Məhəmməd Əl-Fərabi, İbn Sina, Nizami Gəncəvi, Cəlaləddin Rumi, Əvhədi Marağalı və digər görkəmli mütəfəkkirlər məhz müəllim kimi yüksək nitq mədəniyyətləri ilə seçilmişlər.

İ. H. Pestalossi, L. N. Tolstoy, Y. Korçak, V. A. Suxomlinski, M. T. Sidqi, F. Köçərli, Ü. Hacıbəyov, A. Şaiq, M. Ə. Sabir, M. F. Axundov və digər görkəmli şəxsiyyətlər məhz müasirlərimiz olan yüzlərlə ustad müəllimlərin sənətdəki uğur və müvəffəqiyyətləri ilə tanınmışlar (Əlixanova, 2022, s. 264).

Pedaqoq P. F. Kapterev əsərlərində müəllimin “xüsusi müəllimlik keyfiyyətləri”ni xüsusilə vurğulamışdır. O, “müəllimin elmi hazırlığı” və “şəxsi müəllimlik istedadı”nı bununla əlaqələndirir, müəllimin nitq mədəniyyətinin nəzakət, düzgünlük və intizamlılıq kimi etiket normaları ilə birbaşa qarşılıqlı əlaqədə olduğunu qeyd edirdi: “Müəllimdə ədəb və əxlaq elə birləşməlidir ki, onları bir-birindən ayırmaq belə çətin olsun. Bunlar insanlarda xeyirxahlıq və hörmət kimi əxlaq normalarına əsaslanır. Xoşməramlılıq da öz növbəsində humanizmin təzahür formalarından biri hesab edilir” (Vvedenskaya, 2001, s. 45).

Nəzakətlik, ilk növbədə, ümumi qəbul edilmiş ədəb qaydalarına riayət etmək, konkret vəziyyətə uyğun olaraq (işdə, evdə, ziyarətdə, ictimai yerlərdə və s.) nümayiş etdirilən davranış bacarığıdır. Düzgünlük nəzakətliliyə yaxın bir anlayışdır. Onun mənası, başqa bir insanın ləyaqət və qüruruna toxunmadan hər hansı bir həyati vəziyyətdə özünü ədəb çərçivəsinə uyğun saxlaya bilmək bacarığındadır.

Nəticə

Nəzakətlik insanlara (iş fəaliyyətində, işgüzarlıq şəraitində, şəxsi münasibətlərdə, ictimai yerlərdə və s.) yönəldilən münasibətlərdə tələb olunan hədləri müşahidə etmək bacarığını ehtiva edir. Həmin hədlərin pozulması isə, nəticədə, narazılıq və nifrətə səbəb olur. Davranışında nəzakət nümayiş etdirən insan, ünsiyyət ortağının fərdi xüsusiyyətlərini, onun psixoloji vəziyyətini, əhvali-ruhiyyəsini nəzərə alaraq, təkcə sözünün məzmununa deyil, həm də formasına diqqət yetirməyə çalışır (Klimova, 2001, s. 67–69).

Müəllimin nitqi təlim fəaliyyətində pedaqoji təsirin əsas vasitəsi və eyni zamanda şagirdlər üçün nümunədir. Pedaqoji fəaliyyət prosesində nitqin formasına, onun normativ xarakterinə xüsusi diqqət yetirilməlidir ki, nitq təkcə qavrama üçün deyil, həm də müəyyən dərəcədə təqlid üçün də əlçatan olsun. Ona görə də təhsil müəssisələrində dilin düzgün inkişafına və nitq mədəniyyətinin təkmilləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Əlizadə, Ə. Ə. (2004). *Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri*. Pedaqogika.
2. Əlizadə, Ə. Ə. (2010). *Pedaqoji psixologiya*. I – II kitab. ADPU.
3. Əlixanova, G. H. (2022). *Müəllim şəxsiyyəti gənc nəslin tərbiyəsində ən mühüm amil kimi*. SDU. Konfrans materiallar, 4, 263–267.
4. Əzimli, Q. (2008). *Yaş və pedaqoji psixologiyanın müasir problemləri: Ali məktəblər üçün tədris vəsaiti*. Nurlan.
5. İlyasov, M. İ. (2018). *Müəllim peşəkarlığı və pedaqoji səriştəliliyin müasir problemləri*. Monoqrafiya. Elm və təhsil.
6. Nəsrəddin Tusi. (2005). *Əxlaqi – Nasiri*. Lider Nəşriyyatı.
7. Seyidov, S. İ., Həmzəyev, M. Ə. (elmi red.). (2007). *Psixologiya*. Nurlan.
8. Davydov, V. V. (2004). *Problemy razvivayushchego obucheniya*. Akademiya.
9. Klimova, T. Y. (2001). *Razvitiye nauchno-issledovatel'skoy kul'tury uchitelya* (dis. d-ra ped. nauk).
10. Vvedenskaya, L. A. (2001). *Kul'tura rechi: uchebnik*. Feniks.